

УДК 536.755:39:101.8.001.8

В. М. Поздняков, асп., КНУТШ

СИНЕРГЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСТВА ЯК ЕТНОСОЦІАЛЬНОЇ СПІЛЬНОТИ

Статтю присвячено розгляду українства в аспекті застосування ключових категорій синергетики (атрактор, нелінійність, хаос і т. п.). Автор звертає увагу на ключові риси українського атрактора, які пов'язані із його дифузністю (невизначеністю), а також із детермінованою цим атрактором хаотичністю функціонування та розвитку українства як етноспільноти.

Ключові слова: українство, синергетика, атрактор, хаос, нелінійність.

Історичний поступ держав і народів, на думку багатьох сучасних вчених, проходить, вдаючись до соціокультурних термінів, шляхом "інтеграційно-дезінтеграційної спіралі". Все починалось, на думку Е. Сміта, "з кризи: з виникнення протиріч між суто історією й соціокультурною еволюцією" [7, с. 18]. Аналіз історичного розвитку свідчить, що кожний етап етнічної історії людства характеризується різним співвідношенням двох взаємозалежних доцентрових і відцентрових тенденцій, форми прояву яких постійно змінювались під впливом різних детермінуючих чинників, неоднаковий розвиток яких в різних етнічних середовищах приводив до переваги інтеграційних або дезінтеграційних процесів.

За часів сучасності криза всесвітньої історії набуває глобального масштабу внаслідок появи нових для суспільства викликів, антропогенних і техногенних загроз та інших небезпек і ризиків. Процеси, пов'язані з переходом суспільства у нову постіндустріальну фазу свого розвитку, характеризуються системними трансформаціями, які дестабілізують соціум. На фоні процесів світової інтеграції все більш наявними стають останнім часом процеси дезінтеграції й декомпозиції сформованих раніше соціальних структур і зв'язків, переходу до інтеграції й диференціації іншого типу, що охопили значну частку світового співтовариства сьогодні. Це спонукає вчених різних країн звернути ретельну увагу на загальні положення теорії взаємозв'язку держави й суспільства, вдатись до дослідження співвідношення інтеграційно-дезінтеграційних чинників у перебігу й розвитку сучасних державотворчих, суспільно-політичних, соціокультурних процесів.

Історія людства протягом останніх століть була, перш за все, історією становлення модерних націй та національних держав. На зламі XX і XXI тисячоліть одним з основних напрямків у розвитку суспільств став розпад імперій і національно-неструктурованих держав та створення на їх уламках національних держав, тенденція до зміцнення яких має всі перспективи продовження в XXI столітті.

Протягом історичного життя держави, подібно до людей, народжувались і вмирили, зазнавали часи злету, зрілості, падіння. Маємо чимало прикладів великих трагедій, коли занепадали сталі державні утворення, позбувались колишньої слави могутні народи, гинули самобутні культури. Саме тоді наступала мить "розриву часів", коли не знаходилося місця ні креативній праці, ні впорядкованому способу життя. Такі події несли страждання громадянам тих держав: неминуче насувалась деградація, все поринало у первісний хаос.

Проте, людське суспільство влаштоване так, що не здатне до тривалого стану занепаду внаслідок процесів самоорганізації й саморозвитку, які завжди відкривають шлях до якісно оновленого стану. Тоді народ згуртовується навколо відновлювальних ідей і настають часи відродження, самовизначення, триумфу національних ідей, усвідомлення народом своєї приналежності до певної нації, спільності історичної долі її представників, своєї ідентичності дії історичних, соціопсихічних, геополітичних,

чинників, неповторності характеру, менталітету, психології, культури. "Ми говоримо про національну ідею, – відзначає О. Бочковський, – коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю і призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі" [2, с. 11].

О. Бочковський зазначає, що "вислів "національна ідея" застосовують у трьох основних значеннях: а) цим висловом позначають важливу для суспільства ідею [2, с. 12], що сприяє громадському єднанню; б) ідею нації; в) особливості національної свідомості..." Інші дослідники розглядають національну ідею як єдність трьох складових: усвідомлення спільних походження, минулого, історії, етнічних та культурних моментів; усвідомлення майбутнього – мети нації, її мрії, місії; чинник соціальної дії, зумовлений усвідомленням спільного минулого та єдиної для всієї нації мети в майбутньому [2, с. 13].

Національною державою, тобто, державою певного етносу, народу, що відродився до політичного життя, можна вважати таке політично організоване в межах певних кордонів суспільство, яке утворилось внаслідок політичного самовизначення окремого етносу або поліетнічного народу, що трансформує цей етнос або народ в цілісний етнополітичний організм, здатний відстоювати і свою гідність, і свої інтереси, і своє світобачення (національну ідею) поміж інших народів, здобуваючи незалежність і створюючи суверенну владу на своїй етнічній території [5, с. 33].

Як не парадоксально, але протягом багатьох років вже в незалежній Україні не вщухають дискусії щодо моделі держави, засад і складових ідеального державотворення. Серед проблем, які постійно виникають в процесі державотворення в Україні, однією з найважливіших є проблема етнонаціональних відносин. Треба відзначити, що від динаміки етносоціокультурних взаємодій, міжетнічних відносин, перебігу етнонаціональних процесів залежить не лише стабільність у країні, а й часто саме її існування. Тому зрозуміло, що держава зацікавлена в регулюванні зазначених взаємодій, відносин, процесів, у розв'язанні всіх проблем співжиття етносів і національних груп та спрямуванні їх у необхідному і бажаному для неї напрямі.

Важливість етнонаціональних проблем у становленні і розвитку української державності пояснюється актуалізацією ряду чинників, одним з яких є т. з. "регіоналізація" України, що не має юридичного виразу, але демонструється різними ознаками мовної, релігійної, економічної, політичної, культурної орієнтації різних регіонів України. Звідси – намагання деякими політичними силами здобуття на різних рівнях і в різних формах ідеї "федералізації" України як визнання де-юре наявності етнолінгвістичної, економічної, соціополітичної, духовнокультурної тощо специфіки території України.

Регіоналізацію з точки зору синергетичної методології можна інтерпретувати як відцентровий рух, який зумовлений слабкістю спільнотних зусиль передусім у сфері соціальної комунікації) щодо вибору атрактора.

В синергетичній інтерпретації етнології, атрактор [9, с. 117] є утворенням, яке утворює точку збирання етнічної спільноти і задає образ, який, в аспекті історії етноспільноти, впливає на формування її ідентичності. Атрактор як образ може бути чітким або дифузним (розмитим). Чіткий образ задає, відповідно, спрямований рух (антиентропійний вектор). Нечіткий образ задає неспрямований рух етноспільноти (ентропійний вектор).

Прикладами етноспільноти з чіткими атракторами можуть бути Німеччина, Китай, Норвегія, США. Кожна з цих спільнот має свій історичний простір та час, в якому визначено відповідну історичну спрямованість. Ці етноспільноти усвідомлюють, хто вони є (володіють національною самосвідомістю) і до чого вони йдуть (мають свою місію, задану атрактором).

Прикладами етноспільноти з дифузними атракторами можуть бути Україна, Російська Федерація, Мексика. Кожна з цих спільнот не має чітко визначеного атрактору (він є дифузним), а це означає, що спільнота не до кінця усвідомлює, хто вона і куди йде (її історична перспектива, себто, віддалене майбутнє, стає за рахунок цього невизначеним). За наявності дифузних атракторів спільнота із таким атрактором вступає у відносини із спільнотами із чіткими (визначеними) атракторами, і останні починають задавати їй вектор її руху та визначати її ідентичність. Так відбувається нині з Україною та Мексикою, вектор руху та ідентичність яких задається сусідніми країнами з визначеними атракторами та ідентичностями.

Отже, дифузність атрактору в українській історії може бути пов'язана із відсутністю періодів лінійної історії і переважанням періодів соціального хаосу, що призвело до руйнації-розщеплення цілісного атрактору. Останнє послаблювало самоорганізаційні засади української етнічності.

На нашу думку, виконання завдання по формуванню цілісного атрактора забезпечує етнополітика "як система тактико-стратегічних дій, заходів і програм держави, політичних партій, громадсько-політичних рухів в галузі взаємовідносин етнонаціональних спільнот між собою та їхніх стосунків з державою" [6], а також координація зусиль і практичних дій усіх зазначених органів на забезпечення розвитку і життєдіяльності етнічних спільнот, досягнення національної консолідації у суспільстві на основі створення рівних можливостей для участі всіх громадян у державотворчих процесах суспільства незалежно від їх етнічного і соціального походження, політичних переконань, місця проживання, мовних або інших ознак. Сучасні вчені визначають етнополітику як "послідовне державне регулювання колективних прав етнічних спільнот на території їх історичного проживання та інституціоналізацію цього регулювання через прийняття відповідних законодавчих актів і створення державних органів, що відповідальні за етнічну складову внутрішньої політики держави" [4, с. 221].

Конфліктне зіткнення інтересів між етнічними спільнотами як суб'єктами етнополітики в процесі національно-державного будівництва відбувається, як правило, навколо питань розподілу політичної влади, соціально-економічних благ, збереження етнокультурної ідентичності. Йдеться, отже, про різні форми відцентрового руху, що пов'язаний із дифузною атрактору, нарощуванням ентропійності і хаотизованості спільноти.

Тому реальний зміст етнополітики полягає в різноманітних формах етнополітичної поведінки й у певних аспектах т. з. "політизації етнічності", в активній громадсько-культурній і суспільно-політичній діяльності етнічних спільнот, перетворенні їх з об'єктів на суб'єктів етнополітики. На думку американського політолога Дж. Ротшильда, політизувати етнічність спільнот – це

"спрямовувати їх поведінку на діяльність на політичній арені" [8, р. 6], себто, створювати нові атрактори задля нарощування руху до самоорганізації.

Залежно від способу взаємодії суб'єктів етнополітики і форм їх етнополітичної поведінки формуються етнополітичні моделі – схематичні конструкції, які окреслюють оптимальний варіант відносин між державою як політичним інститутом та етнічними спільнотами: вертикально-ієрархічна, "паралельна етнічна сегментація" і "перехрещена сітка" (за Дж. Ротшильдом) [8, р. 6].

Вертикально-ієрархічну модель етнонаціональної політики представляє одна домінуюча етнічна група в державі, яка займає панівну позицію в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Інші групи при цьому вимушені фактично підкорятись одній етногрупі. Така модель функціонувала в колишньому СРСР.

Модель "паралельної етнічної сегментації" репрезентована в країнах, де кожна етнічна група стратифікована всередині себе за економічними критеріями і має власну політичну еліту, яка відстоює її інтереси. Поступово подібна модель формується в сучасній Російській Федерації.

Етнополітична модель "перехрещена сітка" вважається найбільш оптимальною з точки зору збалансування етнічних інтересів в поліетнічному суспільстві. В рамках такої моделі економічні та етнічні елементи взаємно переплітаються; соціальні класи, при цьому, вбирають представників різних етнічних груп. Така модель дозволяє уникнути міжгрупової ворожнечі на ґрунті національного приниження чи етнічного розподілу праці, влади та престижу в суспільстві [3]. Останнім часом такої моделі схильні дотримуватись і активні впроваджувати її в реальну етнополітичну дійсність вітчизняні вчені та певні соціально-політичні сили України.

Сучасні етнополітологи вирізняють такі моделі етнополітики як: національно-консервативна; національно-комуністична; геополітична; ліберально-демократична. На сучасному етапі актуальними є такі принципи ліберально-демократичної моделі: рівність прав і свобод людини та громадянина незалежно від національності; гарантії прав та етнонаціональних перспектив титульної нації (державотворчого етносу), національних меншин, корінних народів; державна підтримка самобутнього розвитку культури, традицій, мов малочисельних етносів; заборона пропаганди і практичних проявів національної ворожнечі, мирне вирішення міжетнічних протиріч [3].

З точки зору синергетичної парадигми, неолібералізм як ідеологія є цілком співзвучним синергетичним постулатам про неоднозначність, нелінійність, непередбачуваність, стохастичність всесвіту. В рамках неолібералізму реалізується найвища толерантність, державна підтримка розвитку самобутньої культури малочисельних етносів; відмова від пропаганди і проявів національної ворожнечі, а також вирішення суперечливих міжетнічних протиріч мирним шляхом цілком відображають ситуацію з великою кількістю точок біфуркації і, відповідно, несталими параметрами порядку.

Щодо етнодемографічної структури населення України, то вона є, умовно кажучи, поліетнічною, хоча достатньо обґрунтованих критеріїв визначення цього терміна ще не існує. За першим переписом часів незалежності (2001 року) в Україні мешкають представники понад 130 етнічних спільнот. Українці є найчисельнішим етносом держави: із 48 240 902 громадян українцями вважають себе 37541693 (77,82 % від загальної кількості населення). Співвідношення між мажоритарною нацією (українцями) і громадянами неукраїнського етнічного походження (77,8 % проти 22,2 %) дає змогу вважати нашу країну державою з переважаючою (домінуючою) нацією [1, с. 32–33].

Для більшості етнічних спільнот, представники яких мешкають на території України, характерні процеси етнічного відродження та політизації етнічності. Особливості проявів цих процесів залежать від таких чинників: чисельності; розселення (компактне/дифузне); особливостей історичного розвитку; прагнень та потреб у економічній, політичній, культурній та інших сферах.

Процеси етнічного відродження та політизації етнічності в середовищі етнічних українців характеризуються прагненням до відродження власної самобутності, мови, культури, втіленням державотворчого потенціалу української титульної нації, оптимізацією шляхів ефективною участі в суспільно-політичних процесах тощо. Щодо представників інших етнічних груп, то можна виокремити такі особливості процесів етнічного ренесансу та політизації етнічності: зміна статусу російської етнічної групи населення і трансформація її з фактично домінуючої в суспільному житті України як складової СРСР в національну меншину з відповідними політико-правовими статусними нормами, притаманними такому типу етнічних спільнот; особливий характер відродження (утвердження себе як дієвих чинників державотворчих процесів і посилення свого впливу на прийняття рішень на місцевому та регіональному рівнях) тих національних меншин, які ще до української незалежності демонстрували досить високий рівень внутрішньої згуртованості ("етнічної солідарності"), що давало змогу зберігати і певною мірою розвивати їх етнічну самобутність: болгар, молдаван, поляків, румунів, угорців); формування системи "інституційної наповненості" і активне включення в суспільно-політичні процеси у сфері етнонаціонального розвитку тих національних меншин, у яких процес відродження відбувається надто швидкими темпами – азербайджанців, білорусів, вірменів, греків, євреїв, німців, ромів, татар, словаків, чехів та деяких інших.

З наведеної демографічної статистики можна дійти висновку, що внутрішній аспект вибору атрактору повинен рахуватись з полікультурною, а по суті, бікультурною реальністю, яку Україна успадкувала від колишньої імперії та виснажливого для нації тоталітаризму. В принципі, в такій бікультурності нічого надзвичайного немає, це далеко не унікальний випадок. Проте, дещо унікальним є геокультурний аспект цієї бікультурності, оскільки спільний інформаційний простір "імперії" та "колонії" робить останню залежною не лише в культурно-ментальному, духовному плані, а, зрештою, й в ідеологічному також, що, зрозуміло, для будь-якої держави є небажаним чинником.

Отже, в синергетичній інтерпретації, кожна етноспільнота має свій нормативно-ціннісний базис (атрактор – центроспрямовуючу точку збирання (що є для нас образом абсолютної реальності?), місію – спрямованість історичного руху (заради чого ми тут у зв'язку із образом абсолютної реальності?), ідентичність – уявлення про власний образ в історичному русі (хто ми є?) та ідеологію – систему знання щодо ієрархії цінностей етноспільноти) та соціальні практики (політику, економіку, право тощо).

В. М. Поздняков

СИНЕРГЕТИЧЕСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ УКРАИНСТВА КАК ЭТНОСОЦИАЛЬНОЙ ОБЩНОСТИ

Статья посвящена рассмотрению украинства в аспекте применения ключевых категорий синергетики (аттрактор, нелинейность, хаос и т. п.). Автор обращает внимание на ключевые черты украинского аттрактора, которые связаны с его диффузностью (неопределенностью), а также с детерминированной этим аттрактором хаотичностью функционирования и развития украинства как этнической общности.

Ключевые слова: украинство, синергетика, аттрактор, хаос, нелинейность.

M. V. Pozdniakov

SYNERGETIC UNDERSTANDING OF UKRAINIANS AS ETHNOSOCIAL COMMUNITY

The article is devoted the consideration of Ukrainians in terms of key categories of synergetics (attractor, nonlinearity, chaos, etc.). The author draws attention to the key features of the Ukrainian attractor, which are related to its diffuseness (uncertainty) and also with chaotic functioning and development of Ukrainians as an ethnic community, which is determined by this attractor.

Keywords: Ukrainians, synergetics, attractor, chaos, nonlinearity.

Ентропія, себто стан втрати або ж послаблення спрямованості, буває у випадку розузгодженостей між атрактором та місією, місією та ідентичністю, ідентичністю та ідеологією, ідеологією та політикою і т. п.).

Наприклад, якщо в Україні атрактор є дифузним, розмитим, то це тягне за собою невизначеність соціально-історичної траєкторії руху етноспільноти (Україна між Сходом і Заходом – традиційна для соціально-політичного дискурсу тема, пов'язана із невизначеністю місії та пов'язаною з невизначеністю ентропією), то місія як вектор руху також є невизначеним; якщо місія є невизначеною, то українці повністю не усвідомлюють, хто вони; за рахунок цього проголошується офіційна безідеологічність, що тягне за собою аномію та супутню їй ентропію і т. п.

В кінцевому рахунку відбувається розузгодження між політикою та економікою, що тягне за собою роботу політиків не для спільних справ, а для розв'язання приватних проблем та занедбання економіки країни (оскільки економіка потребує функціонування політики саме як сфери спільних справ).

Таким чином, за рахунок десинергізації складових нормативно-ціннісного базису відбувається десинергізація соціальних практик, що тягне за собою посилення ентропії в етноспільноті.

Тому, вважаємо, що національна ідея в синергетичному аспекті постає елементом націє- і державотворення, завдяки якому нація консолідується, самоусвідомлює себе одним цілим, визначає своє місце і роль у процесі історичного розвитку людства. Практична діяльність щодо реалізації національної ідеї полягає у формуванні атракторів, які скеровують етноси, нації на протистояння асиміляції, збереження особливостей самобутньої життєдіяльності, прагнення до національно-культурної і національно-територіальної автономії, досягнення національної незалежності, економічного й політичного суверенітету, створення держави й визначення форми державності, розвиток всіх сфер суспільного життя у гармонії з загальнолюдськими цінностями, які виступають збудником волі до дій, особливо в часи національного відродження.

Список використаних джерел

1. Андрющенко И. А. В крымском доме / И. А. Андрющенко. – Симферополь, 2007. – С. 53–88.
2. Бочковский О. І. Вступ до націології [Електронний ресурс] / О. І. Бочковский. – Режим доступу : <http://ukrstor.com/ukrstor/natiologia19.html>.
3. Політологія : підр. / [за ред. М. М. Вереша]. – К.: Знання, 2008. – 384 с.
4. Дробижеева Л. М. Этничность в современной России: Этнополитика и социальные практики // Россия: трансформирующееся общество / [под ред. В. А. Ядова]. – М.: Изд-во "КАНОН-пресс-Ц", 2001. – С. 199–221.
5. Колодій А. Нація як суб'єкт політики / А. Колодій. – Львів: Кальварія, 1997. – 55 с.
6. Політологія. Навчально-методичний комплекс : підр. / [за ред. Ф. М. Кирилюка]. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 704 с.
7. Сміт Е. Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / Е. Д. Сміт; [пер. з англ. П. Таращук]. – К.: К. І. С., 2004. – 170 с.
8. Rothschild J. Ethnopolitics. A Conceptual Framework / J. Rothschild. – New York: Columbia University Press, 1981. – 290 p.
9. Shils E. Centre and Periphery // The Logic of Personal Knowledge. Essays Presented to Michael Polanyi on his Seventieth Birthday. – London: Routledge and Kegan Paul. – 1961. – P. 117–130.

Надійшла до редколегії 04.10.2013